

1. ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Διατριβαί, Β 10.1-4

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Ο Επίκτητος γεννήθηκε περίπου το 50 μ.Χ. στην Ιεράπολη της Φρυγίας και εικάζεται ότι η μητέρα του ήταν δούλα. Ήταν δούλος του αυτοκρατορικού υπαλλήλου Επαφροδίτου, από βιαιοπραγία του οποίου κατέστη χωλός. Επί Νέρωνος έγινε απελεύθερος και επιδόθηκε στην διδασκαλία της Στωικής φιλοσοφίας ως μαθητής του στωικού Γαΐου Μουσώνιου Ρούφου που είχε εξοριστεί στη Γυάρο από τον αυτοκράτορα κι έτσι επέστρεψε στη Ρώμη μετά τον θάνατο του Νέρωνα, το 68 μ. Χ. Δίδαξε έως το 94 μ.Χ., όταν αποχώρησε λόγω του διωγμού που εξαπολύθηκε από τον αυτοκράτορα Δομιτιανό κατά των φιλοσόφων. Έκτοτε εγκαταστάθηκε στην Νικόπολη της Ηπείρου και ίδρυσε σχολή. Πέθανε το 130 μ. Χ.

Εγχειρίδιον & Διατριβαί

Ο μαθητής του Επίκτητου και ιστορικός Φλάβιος Αρριανός κατέγραψε τη διδασκαλία του σε δύο συγγράμματα, τις Διατριβές και το Εγχειρίδιον. Το Εγχειρίδιον είναι επιτομή των Διατριβών και έχει γραφεί βάσει της Κοινής γλώσσας της εποχής και ως προς το ύφος έχει στοιχεία προφορικότητας. Το ερώτημα για την κατάκτηση της ευδαιμονίας, δηλαδή της εσωτερικής γαλήνης διαπνέει όλο το σύγγραμμα. Για την απάντηση απαιτείται η διάκριση ανάμεσα στα ἐφ' ἡμῖν (τα πράγματα που εξαρτώνται από τον άνθρωπο) και στα οὐκ ἐφ' ἡμῖν (τα πράγματα που δεν ελέγχει ο άνθρωπος). Ως εκ τούτου η ενασχόληση με πράγματα που είναι έξω από τις δυνάμεις του ανθρώπου επιφέρει πόνο και πρέπει να αποφεύγεται. Γι' αυτό αυτή η αρχή παραπέμπει στις στωικές έννοιες της απάθειας απέναντι στον εξωτερικό κόσμο, της περιφρόνησης των υλικών αγαθών, της έμφασης στον ασηκτισμό. Όλα τα παραπάνω διαμορφώνουν έναν προσωπικό χώρο εσωτερικής ελευθερίας μακριά από τη σκληρότητα και τους καταναγκασμούς του εξωτερικού κόσμου.

Εισαγωγή(από φάκελο υλικού)

Η φιλοσοφία, από την ελληνιστική εποχή, έβλεπε ότι ο άνθρωπος δεν είναι πλέον πολίτης μιας συγκεκριμένης πόλης αλλά υπήκοος ενός μεγάλου βασιλείου ή, αργότερα, της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αν οι βεβαιότητες του ανθρώπου αρχίζουν να κλονίζονται μέσα σε αυτό το καινούργιο και ανοίκειο περιβάλλον, αν νιώθει ότι οι δεσμοί του με τη γενέθλια πόλη διαρρηγνύονται, είναι πιθανό να στραφεί στον εαυτό του και να νιώσει ότι δεν έχει πατρίδα ή ότι όλος ο **κόσμος είναι η πατρίδα του**. Αλλά ποιος είναι ο ίδιος και ποια είναι η θέση του μέσα σ' αυτόν τον κόσμο; Στωικοί φιλόσοφοι, όπως ο Επίκτητος (περ.50-125/30 μ.Χ.) και ο ρωμαίος αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος (121-180 μ.Χ.), φαίνεται να δίνουν μια απάντηση που ταιριάζει στους ανθρώπους της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας.

ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Σκέψαι τίς εἶ. Τὸ πρῶτον ἄνθρωπος, τοῦτο δ' ἔστιν οὐδὲν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως, ἀλλὰ ταύτη τὰ ἄλλα ὑποτεταγμένα, αὐτὴν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον. Σκόπει οὖν, τίνων κεχώρισαι κατὰ λόγον. Κεχώρισαι θηρίων, κεχώρισαι προβάτων. Ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ μέρος αὐτοῦ, οὐχ ἓν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν προηγουμένων· παρακολουθητικὸς γὰρ εἶ τῇ θεῖᾳ διοικήσει καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικός. Τίς οὖν ἐπαγγελία πολίτου; Μηδὲν ἔχειν ἰδία συμφέρον, περὶ μηδενὸς βουλευέσθαι ὡς ἀπόλυτον, ἀλλ' ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ πούς λογισμὸν εἶχον καὶ παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ, οὐδέποτ' ἂν ἄλλως ὥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκόντες ἐπὶ τὸ ὅλον.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ (Γ. Ζωγραφίδα)

Σκέψου ποιος είσαι. Πάνω απ' όλα είσαι άνθρωπος, δηλαδή κάποιος που τίποτε πιο σημαντικό δεν έχει από την προαίρεση. σ' αυτήν υποτάσσει όλα τ' άλλα, ενώ την ίδια την κρατά αδούλωτη και ανυπότακτη. Αναλογίσου, λοιπόν, από ποια πράγματα ξεχωρίζεις με κριτήριο τον λόγο. Ξεχωρίζεις από τα θηρία, ξεχωρίζεις από τα πρόβατα. Επιπλέον, είσαι πολίτης του κόσμου και αποτελείς μέρος του. όχι, όμως, μέρος υπηρετικό αλλά ηγετικό. Γιατί είσαι ικανός να κατανοείς τη θεϊκή διακυβέρνηση του κόσμου και να αξιολογείς τις συνέπειές της. Ποια είναι, άραγε, η αποστολή του πολίτη; Να μην εξετάζει τίποτε με βάση το προσωπικό του συμφέρον, να μην αποφασίζει για τίποτε σαν να ήταν μεμονωμένο άτομο, αλλά να ενεργεί όπως ακριβώς θα ενεργούσε το χέρι ή το πόδι, αν είχαν λογική και μπορούσαν να καταλάβουν τη διάταξη της φύσης: δεν θα επέλεγαν ποτέ ή δεν θα επιθυμούσαν ποτέ κάτι παρά μόνο ανάγοντάς το στο σύνολο.

Σκέψαι τίς εἶ.

Προτρεπτική υποτακτική + β πρόσωπο ύφος άμεσο + εξομολογητικό+προφορικότητα/ αυθορμητισμός.
(απευθύνεται στον εαυτό του + στους ακροατές / αναγνώστες για να τους αφυπνίσει).Η φιλοσοφική διδασκαλία του Επίκτητου είχε πρακτικό προσανατολισμό + αναδείκνυε το στωικισμό ως βάση για τη ζωή του ανθρώπου προκειμένου να κατακτηθεί η ευδαιμονία στο επισφαλές περιβάλλον της ελληνιστικής εποχής. Υποβάθμιση πόλης-κράτους και μετατόπιση της πηγής της ευδαιμονίας στο εσωτερικό του ανθρώπου.

Τὸ πρῶτον ἄνθρωπος, τοῦτο δ' ἔστιν οὐδὲν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως,

Κεντρικός όρος στον Αριστοτέλη και στους Στωικούς, όπως ο Επίκτητος. Εκτός από τη γενική σημασία της προτίμησης, στον Επίκτητο σημαίνει την ελεύθερη βούληση, την ελεύθερη στοχαστική επιλογή ενεργειών που συγκροτεί τον ηθικό χαρακτήρα του ανθρώπου. Είναι κυρίως μία κρίση, η έλλογη ικανότητα να επιλέγουμε και να αποβλέπουμε στα αποτελέσματα των πράξεών μας. Προϋπόθεση για την προαίρεσιν είναι η διαίρεσις των πραγμάτων σε αυτά που εξαρτώνται από εμάς (τα ἐφ' ἡμῖν) και σε αυτά που βρίσκονται πέρα από τις δυνάμεις μας (τα ἀπροαίρετα, τα οὐκ ἐφ' ἡμῖν) και είναι ἀδιάφορα για εμάς και την επίτευξη της ευδαιμονίας.

ἀλλὰ ταύτη τὰ ἄλλα ὑποτεταγμένα,
αὐτὴν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον.

επίθετα+ **αντίθεση** ➡ επισημαίνουν τον ηγετικό και αδούλωτο χαρακτήρα της προαίρεσης, η οποία είναι απαραίτητη για την ελευθερία του ανθρώπου. «Ο άνθρωπος σε οτιδήποτε του συμβεί είναι ελεύθερος να κρατήσει ηθική στάση, η οποία εξαρτάται από την εναρμόνισή του με το Λόγο της Φύσης.»

Σκόπτει οὖν, τίνων κεχώρισαι κατὰ λόγον. Κεχώρισαι θηρίων, κεχώρισαι προβάτων.

- Ο κόσμος διέπεται από τον Λόγο και τη φύση
Κατ' αντιστοιχίαν
- Η Ψυχή του ανθρώπου διέπεται από το ηγεμονικό, το οποίο καλλιεργείται μόνο από τον άνθρωπο. (τα ζώα έχουν ηγεμονικό αλλά όχι λόγο).
- λόγος: Στο κείμενο αυτό ο λόγος σημαίνει τη βασική ιδιότητα που διακρίνει τον άνθρωπο από τα άλλα όντα, την ομιλία και την ικανότητα λογικής σκέψης.

ΛΟΓΟΣ

Η έννοια του λόγου είναι πολυσήμαντη: ομιλία, προφορική έκφραση, διήγηση, λογική ιδιότητα, σκέψη, ορισμός, επιχείρημα, αναλογία.

Οι Στωικοί εκκινούν από τη θεωρία του προσωκρατικού Ηράκλειτου για τον Λόγο ως ρυθμιστική αρχή που διέπει την πραγματικότητα και συνδέει με σχέσεις αναλογίας όλα τα όντα. Ο λόγος εδώ είναι θεϊκός, μια αιώνια ενεργητική δύναμη του σύμπαντος, υλική και παραγωγική όπως ένα σπέρμα, είναι ταυτόσημη με το πῦρ και τη φύση (βλ. και το σχόλιο στο Κείμενο 1 για την είμαρμένη). Ως μέρος αυτής της φύσης ο άνθρωπος μοιράζεται τον λόγο· και οφείλει να ζει «ακολουθώντας τον λόγο και τη φύση».

Οὖν: Ο συμπερσματικός σύνδεσμος υποδηλώνει τη σχέση προαιρέσεως και λόγου. Ο άνθρωπος δύναται να αποφασίζει κάνοντας έλλογες επιλογές.

Ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ μέρος αὐτοῦ,

ΠΟΛΙΤΗΣ: Ασφαλώς δεν υπήρχε κάποιο παγκόσμιο κράτος, ώστε η έννοια του πολίτη να έχει κυριολεκτική σημασία· και ο κόσμος εννοείται με στωική σημασία, ως ένα ενιαίο σύνολο που διέπεται από τον φυσικό νόμο και τη λογικότητα. Η έννοια θα ξαναχρησιμοποιεί ιδιαίτερα από τα μέσα του 19ου αι. σε ένα ολοένα περισσότερο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

ΠΟΛΙΣ: Η πολιτεία έχει, αφενός, πολιτικο-κοινωνική διάσταση: είναι ένα συγκεκριμένο κράτος, με πολίτευμα και θεσμούς, μια τοπικά περιορισμένη, οργανωμένη συγκατοίκηση ανθρώπων, με γεωγραφικά όρια. Αφετέρου, στους Στωικούς, έχει και κοσμική διάσταση: το σύμπαν το ίδιο είναι μία “πόλη”, η κατοικία θεών και ανθρώπων, με κοινό συνδετικό στοιχείο τη λογικότητα που διέπει το σύνολο και τα μέρη του. Η «κοσμική πόλη» έχει ως νόμο της τον φυσικό ηθικό νόμο, τον «ορθό λόγο».

Αν και δεν είχε πολιτικό περιεχόμενο ο όρος φαίνεται να συνάδει με το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της εποχής (ρωμαϊκή αυτοκρατορία).

Η υποβάθμιση της πόλης-κράτους οδηγεί τους Στωικούς στην αναγωγή σε μια ευρύτερη πολιτεία ή στη συμπαντική πολιτεία προκειμένου να ανακουφιστεί ο άνθρωπος της ελληνιστικής εποχής από την απουσία εστίας.

οὐχ ἓν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ
τῶν προηγουμένων·

Ο Λόγος του ανθρώπου του
δίνει ηγεμονική θέση
απέναντι στα υπόλοιπα όντα
/ μέρη του κόσμου.

παρακολουθητικὸς
γὰρ εἴ τῇ θεῖα διοικήσει καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικὸς.

Αυτό που κινεί τον κόσμο είναι η πρόνοια, η εἰμαρμένη – είναι η απαραβίαστη τάξη του κόσμου, μια λογική και συνεκτική δύναμη, ο ίδιος ο λόγος. Όλα γίνονται σύμφωνα με αυτήν, που κάνει όλα τα πράγματα να είναι ενωμένα σε μια παγκόσμια συμπάθεια. Οι Στωικοί την ονομάζουν θεό ή και Δία: η διακυβέρνηση του κόσμου είναι η έκφραση ενός θείου, έλλογου νόμου.

Τίς οὖν ἐπαγγελία πολίτου;

Στοιχείο προφορικότητας. Ρητορικό ερώτημα που λειτουργεί προεξαγγελτικά. Θα αναδειχθεί το ηθικό χρέος του ανθρώπου. Ο άνθρωπος, ως έλλογο ον που έχει προαίρεση δύναται να εναρμονίζεται με τη θεία διοίκηση (κοσμικός λόγος / νομοτέλεια φύσης), την οποία και κατανοεί. Έτσι θα κατακτήσει την ευτυχία.

Μηδέν ἔχειν ἰδίᾳ συμφέρον, περὶ μηδενὸς
βουλευέσθαι
ὥς ἀπόλυτον,

- Προτροπή να μην ζει ο άνθρωπος ατομοκεντρικά, αλλά ως μέρος ενός ευρύτερου συνόλου.

ἀλλ' ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ ποὺς λογισμὸν εἶχον καὶ παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ, οὐδέποτ' ἂν ἄλλως ὥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκόντες ἐπὶ τὸ ὅλον.

- Προς ενίσχυση της προτροπῆς **παρομοιάζει** τα μέρη του σώματος, τα οποία από τη φύση δεν δύνανται να δράσουν αυτόνομα από το υπόλοιπο σώμα με τον άνθρωπο, ο οποίος οφείλει να δράσει αλληλεπιδραστικά με τους υπόλοιπους.
- ὥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν: ετυμολογική σύνδεση με ορμές. Στους Στωικούς δεν είναι απλές ενστικτώδεις παρορμήσεις, αλλά ψυχικές κινήσεις με ἔλλογη συγκατάθεση. Οι παρορμήσεις στην υπερβολή τους μεταπίπτουν σε πάθη.